

Nép és nyelv

Ez a címe a Szabó T. Attila válogatott tanulmányait és cikkeit tartalmazó sorozat negyedik, nemrégben megjelent kötetének.* Ha megnézzük e négy kötet címét és egyik-egyik anyagát, látni fogjuk, hogy mind a címek, mind az anyag fokozatosan szélesedő tárgykörrel egyre átfogóbbá válnak. Az első, az *Anyanyelvünk életéből* című a nyelvművelés elméleti és gyakorlati kérdéseivel, a román szókinccshatással, egyes hely- és személynevek magyarázatával meg a hazai nyelvtérkép-munkálatokkal foglalkozik. Olyan kérdésekkel, amelyek az anyanyelvi műveltség és néhány, a szélesebb olvasóközönséget is érdeklő nyelvtudományi munkálat, nyelvi jelenség ismertetését célozzák. A második kötet, *A szó és az ember* anyaga teljes egészében szókészleti kérdéseket tárgyal. Megismerjük belőle számos szó sorsának alakulását, a szólásokban játszott szerepét; továbbá nyomon követhetjük a szókinccshatás néhány sajátos esetét, tájszavaink egy részének életét, a szavak elavulásának, jelentésük megváltozásának különböző módozatait és egyes nyelvemlékekben megőrződött szavainkat. A kötet lényegében történeti szempontú szókinccsvizsgálat. A *Nyelv és múlt* című a nyelvjárások és a nyelvtörténet több alapvető kérdésével ismerteti meg, beleértve a nyelvtörténeti szempontú összefoglaló jellegű szótári feldolgozásokat, és feleleveníti emlékezetünkben több jeles hazai és más országbeli nyelvész vagy más, rokon szakmájú tudós ilyen irányú munkásságát. Ezek a kötetek a nyelvtudomány tárgykörébe tartozó cikkeket, tanulmányokat tartalmaznak. A most megjelent negyedik kötet, a *Nép és nyelv* túllép a nyelvtudomány keretén, ugyanis a nyelvtudományi tárgyú cikkek, tanulmányok mellett számos, főként néprajzi, népiségtörténeti és társadalmi-művelődési jelenséget, kérdést fejtet. Ez hangsúlyozódik az egyes fejezetek terjedelmi megoszlásában is, hiszen a *Népszerű nyelvészet* (58 lap), *A név és az ember* (101 lap), *A helynévtörténet módszere és gyakorlata* (85 lap), *A nyelv- és nyelvjárástörténet köréből* (67 lap), meg az *Elődök és kortársak* (74 lap) című fejezetekkel szemben lényegesen nagyobb teret szentel a szerző a *Népi élet — népi műveltség* kérdéseinek (225 lap).

Kívánatos lenne mindegyik fejezet bemutatása, de éppen az előzőkben kifejtettek és a szerző többoldali munkásságának bemutatása céljából ezúttal csak a kötetben negyedikként szereplő, itt utolsó helyen említett fejezetben foglaltakból próbálunk valamelyes ízelítőt nyújtani. Tesszük ezt annál is inkább, mivel egyrészt e köztársasági jelzők a szerzőnek a népi élet egészére kiterjedő érdeklődését, ahhoz való állandó jellegű kötődését; másrészt mert olyan területek kérdéseit tartalmazza, amelyekkel a nyelvtudós egész munkássága idején szoros kapcsolatban állott, és ugyanakkor e területekről számos olyan alapvető tanulmányt közölt, amelyek módszerükben és adataikkal előbbre vitték a tudományt a népi élet, a népi műveltség megismerésében.

A fejezetet alkotó anyag gyűjtésének, feldolgozásának és közlésének célját talán ez, a *Magyarság Néprajza* című értékelő ismertetéséből vett és ott a magyar néprajzra vonatkoztatott idézettel foglalhatjuk össze legtömörebben — kiterjesztve a Szabó T. Attilától kifejtett tudományos tevékenységre: „A magyar néprajz nemzeti önismeretünket szolgáló tudománynak számít” (385.); a népiség- és művelődéstörténet egyik vagy több összetevőjének művelése így és ezért szükséges.

Ebben a részben zömmel a tárgyi meg a szellemi néprajz körébe tartozó cikkek, tanulmányok találhatók. Olvashatunk például a kalotaszegi női viseletről egy 1864-ben kelt írás alapján vagy a mezőszéki Szék XVIII—XIX. századbeli női és férfiviseletéről meg a szlovák kézimunkák erdélyi divatjáról, hatásáról, valamint az oszmán-török elemeknek a magyar hímzésekben jelentkező elemeiről, utalva egyben a román és a szász hímzésekben észlelhető hatásra. A szerző figyelme kiterjed — amint látható — a népek együttéléséből adódó jelenségekre is.

Tanulságosak és érdekesek a kopjafás-zászlós temetkezésről írt cikkek. Bennük az ősi finnugor temetkezési szokások több évszázados megőrzésére kapunk

* Szabó T. Attila: *Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek IV. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980.*

szemléletes példát. Egyben pedig egy általános érvényű folyamat szemtanúi lehetünk: a népi szokások eljelentéktelenedése abban nyilvánul meg, hogy a jelentőségét veszített népszokás a gyermekek szórakozó-szórakoztató „játékává” válik.

Igen tanulmányok és változatos tárgyúak a *Történeti néprajzi apróságok* címen összegyűjtött rövid írások. Találunk közöttük határjárasi adatokat, olvashatunk határjelekről, falu- és mezőkapukról, sőt kevésbé ismert dolgokról, például levélkapukról meg tőkés vagy sorompós kapukról és mellettük, illetőleg velük együtt gyalogkertről, a fejenhordás emlékeiről és történetéről meg más hasonlók-ról. Igen meglepő, de meggyőző például a *bokálykályha*, *bokálykemence* magyarázata. Megtudjuk, hogy a régiségben a *kályha* szó 'csempe' jelentésű volt, a *kemence* pedig 'tüzelő-fűtő alkalmatosság'-ot jelölt. Így érthető, hogy a mai csempekályhát *bokálykályhakemence* néven ismerték őseink (mi pedig két, eredetileg azonos jelentésű szóval nevezzük meg ma a melegítésre használt alkalmatosságot).

Van két terjedelmes tanulmány is e tárgykörből. Az egyik, *A galambbúgos nagykapu az erdélyi régiségben* mintaszerűen feldolgozott gazdag levéltári anyagot tartalmaz, és a galambbúgos vagy székely kapu eredetét is tisztázza. Megállapítja, hogy „a népi galambbúgos nagykapu mintája nem a középkori várkapu, hanem a nemesi kúria- vagy udvarház-kapu lehetett” (396.). Éppen csak érdekességként említjük meg, hogy az első rá vonatkozó adat 1632-ből való, ez a kapu a kacsuláti udvarházhoz tartozott; a második legrégebbi adat pedig 1636-ból keltezett, és a sövényfalvi udvarház kapujának emlékét örökíti meg. A szerző kb. másfélszáz történeti adat birtokában írja le a kaputípus szerkezeti jellegzetességeit, s tisztázza eredetét. A tanulmányban található sok tanulmányos megállapítás közül még egyet emelnék ki, olyat, amely fényt vet a társadalmi vonatkozásokra is: a kapufeliratokban a földesúr neve mellett nem szerepelhetett a neves népi mester(ek) neve. A „népi faragónevek — írja Szabó T. Attila — csak az egyházi kis- és nagyépítkezés emlékein, ott is csak elég ritkán maradtak fenn” (429.).

A másik terjedelmes tárgyi néprajzi közlés, *A magyar festett mennyezetek és épületbelsőik* valójában bíráló és kiegészítő megjegyzésekkel kísért, önálló tanulmánynak is beillő, szakavatott ismertetése Tombor Ilona ilyen tárgyú munkájának. A kérdés időszerezésének hangoztatásával egyidőben kiemelik, hogy Szabó T. Attila harmincegy erdélyi helységről közöl kiegészítő, helyesbítő adatokat (részben Debreczeni László szóbeli tájékoztatása alapján), és ezzel teljesebbé teszi Tombor munkáját. Egyben olyan igényeket támaszt ismertetésében az ilyen természetű munkákkal szemben, amelyek a szaktudomány számára is igen jelentősek.

A tárgyi néprajzi cikkek, tanulmányok mellett — kisebb számban ugyan, de — szellemi néprajzi tárgyú közléseket is találunk. Jó részük a karácsony-táji népszokások, népies betlehemi játékok köréből való. De olvashatunk egy bárókisasszony balladájának történetéről is Apor Péter feljegyzéséből. Mindezeknek mai olvasatra ártírt szövegét is közli. Ezek mellett közöl babonás eljárást a himlő gyógyításáról, vagy megismerhetünk egy *trágyázási babonát* 1791-ből. Eszerint a trágyázásnak „hold fogytan vagy töle fele” kell esnie, „nem pedig újságra”, mert így a trágya nem férgesedik meg, és hasznat hajt. Egy másik érdekes babona a *farkasin-gyűjtés*. Egy 1730-ból keltezett tordai meg egy 1772-ből a háromszéki Futásfalváról származó adalékkal gazdagította e babonás hiedelemre vonatkozó eddigi ismereteket. A hiedelem eredetére Györfly Istvánnak egy „Tagán Galimdzám nyomán közölt baskírföldi adaléka világít rá” (354.). Ott ugyanis a rontó-kuruzsló asszonyok tűzbe vetik a farkas Achilles-inát, és elégetik, hogy a tolvajok ina is úgy zsugorodjék össze, mint a tűzbe vetett farkasin, és emiatt ne tudjanak elmenekülni zsákmányukkal. Györfly és Tálasi e szokást Karcagon találta meg; ez azt mutatja, hogy e hiedelem nagy területen volt ismert a régiségben. — Ennyit ízelítőként a szellemi néprajzi tárgyú közlésekről. Ezek mellett terjedelmes gazdaságtörténeti tanulmány szól *Kalotaszeg jobbágyának szolgáltatása és adózása 1640—1690* címmel a jobbágyviszonyok kérdéséről. E tanulmány részletes ismertetésére helyszűke miatt nincs lehetőség. Emiatt csak egy-két elvi-módszertani szempontot és néhány szemléltető részletet emelnék ki belőle. Ilyen például a szerzőnek az a megállapítása, hogy „tévedés volna az egész erdélyi jobbágyág kérdését mint egységesen megoldhatóval foglalkozni”, ugyanis „a jobbágykérdés nem mutat az erdélyi fejedelemség területén egységes képet”. Tehát egy-egy „zártabb, elhatároltabb terület jobbágyviszonyait kell közelebbről szemügyre vennünk” (434.), és csak ezek birtokában alakíthatunk ki az adatok összehasonlításával egységes képet a fejedelemsor és az azt követő korok jobbágyviszonyairól. Ezért vállalkozott a szerző a „néprajzi szempontból is érdekes vegyes lakosságú terület, a Kalotaszeg és környéke jobbágyviszonyainak” bemutatására.

Birtoklás- és gazdaságtörténeti szempontok alapján kitágítja, túllépi Kalotaszeg kereteit, a kérdéscsoport vizsgálatát viszont leszűkíti — a részletesebb tárgya-

lás kedvéért — arra, „milyen termény-, állat-, pénz- és munkaszolgáltatással tartoznak a jobbágyok a földesuraknak”. Célja tehát, hogy — kizárólag levéltári adatok alapján — bemutassa a kalotaszegi és környéki nagybirtokok jobbágyainak gazdasági jövedelmezőségét a földesúr és az állam szempontjából (435). Ennek folytán tájékoztat a jobbágy és a földesúr vagy intézője, udvarbírája viszonyáról, közös, illetőleg kölcsönös érdekeiről meg az állammal szembeni kötelezettségeikről. A jobbágy-szolgáltatásnemeit — a jövedelemfajták sorában — a következőkben foglalja össze: 1. földesúri, 2. tiszti és papi jövedelmek, 3. a jobbágyok munkaszolgáltatása, 4. a jobbágyok tizedadása és adózása, valamint 5. a birságjövedelmek. Mindezek a csoportok többféle jövedelem-, illetőleg szolgáltatásnemet foglalnak magukba. Ezeket tüzetesen tárgyalja a tanulmányban. Közülük érdekességként megemlítünk néhányat. Például a *karácsony tyúkjá*, az *ostoradó* természetbeni szolgáltatás volt. Egyes adózási nemek ugyanakkor csak bizonyos falvak jobbágyait terhelték. Így például a *karóadás* a lapupataki, a *mogyoró-* és *vajadás* a hév- és hidegszamosi román jobbágyok szolgáltatásneme volt. Viszont a *földadó*t a magyarok lakta falvak jobbágyai fizették. Volt olyan szolgáltatási nem, amelyet évente teljesítettek (*karácsony tyúkjá*), másokat háromévenként (*füstpézt*); a mesteremberek szolgáltatási formája viszont különbözött a földművelő jobbágyokétól. Így például a *patkóadás* a kovácsok kötelezettsége volt stb., stb. Igen tanulságos e tanulmány átnézése abból a szempontból is, hogy fényt vet a XVII—XVIII. századi jobbágymozgalmak gazdasági hátterére és általános irányára. Csak így érthetjük meg — mondja a szerző — e mozgalmak valódi okait.

A kiragadott részletek ismertetése — gondolom — minden olvasót meggyőző arról, mennyire szerves tartozékaik e tudnivalók népiségismeretünknek. Amint e kötet anyaga is mutatja, Szabó T. Attila tudományos munkássága, túllépve a nyelvtudomány kereteit, teljes egészében a népi műveltség megismertetésének szolgálatában áll. Nyelvtörténeti kutatásai éppen úgy a népi emlékek megmentésére és megmagyarázására ösztönöznek, mint néprajzi, művelődés- és gazdaságtörténeti búvárkodása, a levéltári anyag feltárásával. Vallja — amint azt a *Magyarság Néprajza* című ismertetésében írja —, hogy: „A legparányibb új megfigyelés, gyűjtés, kiegészítés és helyesbítés növeli közös műveltségi kincsünk ismeretét.” És ebbe mindig beleérti az együttélő népek közös elemeit, kiemelve természetesen a magyar nemzetiségre vonatkozó tényeket. Hiszen „helyzetünkben — amint a néprajzra vonatkoztatva írja —, egy nagy tömegében éppen népi rétegekre támaszkodó nemzet-részre nézve [...] jelentős az a tudomány, amely [...] népünk ősi nemzeti jellemvonásainak megismerését szolgálja” (390—391.). Tudjuk, hogy az élet nem áll meg, és így a munka is állandó kell hogy legyen a múlt és a jelen megismerésében, a jövő irányításában. A múlt eredményeire támaszkodva, a régi életre visszatérve kell tovább haladnunk „szellemiségünknek a népi-nemzeti vonásokat jobban ismerő és jobban becsülő új élete felé” (391.), beleilleszkedve természetesen a szocializmust építő népek, nemzetek, nemzetiségek nagy családjának egységébe.

A kiragadott kérdéskör csak egy része a gazdag, változatos, sok tanulsággal szolgáló szép és gazdag kötetnek. Köszönet illeti a szerzőt, hogy életműve, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* szerkesztése közben időt szakított e tanulmány-kötet anyagának megszerkesztésére; a Kritieron Kiadót pedig azért, hogy lehetővé tette a megszokott igényességgel való közzétételét.

Gálffy Mózes

Mihail Sadoveanu és Móricz Zsigmond

A román és a magyar irodalom szám-talanán meglepő egyezést, párhuzamot mutat. A két irodalom hasonló történelmi és társadalmi körülmények között fejlődött, néha ugyanazon külső hatásoktól szenvedett vagy azok jótékony következményeinek volt kitéve; s néhány olyan nagy nevet adott az utókornak,

amelyeket gyakran hallunk együtt emlegetni: Eminescu — Petőfi — Madách, Goga — Ady — Emil Isac. Ezekhez kétségtelenül hozzátehetünk még kettőt: Mihail Sadoveanu és Móricz Zsigmond. Mind Sadoveanu, mind Móricz Zsigmond a XX. század eleji európai kritikai realizmus jelentős alakjai, s erre a realizmusra különös befolyást gyakorolt a nagy orosz regény és a nyugati regény (a flaubert-i iskola és a naturalista iskola) mely társadalmiságával. Másodsorban

A Móricz Zsigmond-centenárium alkalmából 1979-ben rendezett debreceni tudományos ülésszakon előhangzott előadás rövidített szövege.

ott vannak a sajátos vonások, a lehető legsajátosabb tények. Mert mindkettejük esetében a regény tulajdonképpen egy etnikum történelmi igazolásának szükségzerű irodalmi jegyét nyújtja, a nemzeti sajátosságokra épített mitológia kialakítását szolgálja. Sadoveanu is, Móricz is jellegzetesen nemzeti színezetű anyaggal dolgoznak, egy jól meghatározott etnikai szellemiség körvonalait adják, *egy bizonyos keretet, egy világot, civilizációs távlatot* alkotnak. 1913-ban, a kortárs magyar irodalomról beszélve, Goga ezért dicsérte „Móricz Zsigmond írásainak nemzeti jellegét”, mint ahogy később, Sadoveanuról szólva, az ő nemzeti eposza jelentőségét hangsúlyozta.

Alapjában véve ugyanarról az archaikus paraszti világról van szó, amelyet az új kapitalista termelési viszonyok megsemmisüléssel fenyegetnek. Aztán ott van a nagybojárság és a földbirtokosok világának a hanyatlása, a kisbojárok és a magyar dzsentrik háttérbe szorulása a kapzsi bérlőkkel szemben, a széthulló parasztgazdaságok, a konkurenciában megsemmisülő kis- és középgazdák, a bizonytalanságban élő hivatalnokok és kisiparosok sora; a politikai pártok közötti viszálykodás, a hajzsa a vagyonért és a hatalomért, a tisztességtelen üzletek növelik a szegénység és a kizsákmányolás rémképét, mélyítik az osztályellentéteket. A falusi papság és tanítóság már nem a vidék egyszerű „vezetője”, elszegényedik vagy ellenkezőleg, polgáriásodásával és műveltségével eltávolodik az alsóbb társadalmi rétegektől. Gyakran a nagy földbirtokkal rendelkezők világát utánozza. Az elszegényedő nemesi családok nehezen békülnek meg az anyagi kismennyiséssel, mindenfajta becstelen kombinációkba kezdenek, nemegyszer a bukás, a teljes összeomlás szélén, a gögös belenyugvásnak vagy a közmegevétésnek téve ki magukat. Magasrangú személyiségek és spekulánsok, zsványok és kalandorok, tolvajok és hirtelen meggazdagodottak, feltörekvők és gyávák, szerény falusi tisztviselők és pökhendi kisbojárok, nagyvilági hölgyek és kitarítottak, féktelen betyárok és szürke vásárosok, alázatos keresztények és a rend s az egyház ellen lázadók, szolgák, nap-számosok, disznópásztorok, bérlők, papnövendékek, perceptorok, banktisztviselők, ügynökök, kocsmárosok, dicsőségük csúcspontján álló vagy elfelejtett színésznők, a hadsereg emberei és a közrend képviselői nyüzsgőnek a két író könyveinek földrajzi térségében — az állandó mozgás, a felemelkedés, a feltartóztatatlanság és zajos élet hatását keltve az isten háta mögötti falusi domboktól a végtelen kiterjedésű búza- és kukoricaföldekig, a mozgalmas városokig,

a poros kisvárosokig jelen van az egész élet, legjelentéktelenebb részleteivel is. Juhászok meg kanászok, erdészek és magányos pakulárok, világtól elszakadt csárdatulajdonosok, a törvénnyel szembeszegülők, betyárok és a társadalmi rend engedelmes szolgálói kerülnek az olvasó szeme elé, a maguk gondjaival, bajaival, meghiúsult álmaikkal, illúzióikkal. Sem Móricznak, sem Sadoveanunak nincs olyan hőse, aki ne élne át drámát, akinek ne volnának társadalmi vagy szellemi természetű gondjai. Mindenütt határozottan hódítanak a kapitalista termelési viszonyok, felgyorsítanak mindent, bemocskolják az ember legbensőbb érzelmeit, lezüllesztik és meggyalázzák a nagy szerelmeket és hiteket, a hazafias szellemet választási komédiává vagy demagógiává alakítják. A szerelem árucikk, a pozíciókat spekuláció árán szerzik, a hazafias érzülettel az egyéni profit növelésének érdekében élnek vissza, a felemelkedést pedig egész rokonhad használja ki.

Íme néhány „filmkocka” a Móricz műveiből megismerhető hétköznapi lét gazdag szertartásából: egy pesti kofáné olcsó bűtort rendel Bécsből, de amikor a bűtor megérkezik, látja, hogy az bababűtor (*Bécsi bűtor*); a rokonság betelepszik a vidéki pap házába és vagyonába, valósággal megnyomorítja őt „szeretetével”, de a papnak sikerül még idejében kiszabadulnia ebből a szorításból (*Az atyafiság*); egy betyár úgy segít a szükségben szenvedő családon, hogy elfoghatja magát, nekik juttatva a fejére kitűzött bért (*Az utolsó betyár*); egy parasztember mármár felbontja a házasságát, megtudva, hogy feleségével együtt gyereket is kap mástól, de meggondolja magát, számat adva magának róla, hogy az ő volt szeretője is így járt, miatta (*Isten neki*); egy szerencsétlen családban olyan nagy a szegénység, hogy alig tudnak össze-szedni hét krajcárt egy darab szappanra (*Hét krajcár*); egy szépasszony, aki gazdag öreg emberhez megy férjhez, a tanító házában talál menedéket (*Csipkés Komárominé*); egy paraszt nagyravágyó lesz, amikor megtudja, hogy ő a földbirtokos fattyúja, noha semmit sem kap az apjától (*A százszín semlyem keszkenő*); két öreg találkozik a vonatfülkében, és egymást sajnálják (*Bent a kupéban*); egy fiatal tanító elcsábítja a kovács leányát, a kovács rá akarja kényszeríteni, hogy vegye feleségül, s veszekedés közben megöli a tanítót (*Magyarosan*); egy örök életében éhező parasztember anynyit eszik egy lakomán, hogy belehal (*Tragédia*); egy gazdag és egy szegény lány sok furfanggal harcol egy legényért (*Csata*); egy tanító évente más faluban tengeti életét (*A peregrinus*); egy fiatal

házas feltékeny a feleségére, de biztonságból megcsalja az asszonyt a szolgálólánnyal (*Epizód*); a szép Pannit feleségül veszi a falu nagygazdája, de amikor hazatér a lány volt szeretője, Miska, a szegény fiú, Panni kész elhagyni férjét, hogy együtt világgá menjenek (*Egi madár*); egy szegény ember, aki a háborúban esztét veszítette, gyilkosságot követ el, hogy régi sérelmét megbosszulja (*Szegény emberek*); egy asszony, megtudván, hogy férje elesett a háborúban, a bútoron áll bosszút, szétvágja fejszével (*A fejsze*); két testvér a szerény örökséget a megdöbbsent anya szeme láttára osztja el; a juhok vályuját is kettévágják fejszével, nehogy az egyiknek több jusson (*A birkaitató válú*); egy lecsúszott család, noha egy fillérje sincs, megjátssza a gazdagot (*A cimeres ökör*); egy „úr”-tól provokált paraszt (méneszgazda) nem nyugszik, amíg a sértőt meg nem öli (*Virtus*) stb.

Sadoveanunál a történetek skálája némileg más, bár a környezet hasonló; egy parasztember földhözragadt szegény lesz, mert az adószéd mindenét elveszi (*O umbră — Árnyék*); a bojár birtokán levő faluban az emberek kunyhókban laknak, miközben a bojár Párizsban szórja a pénzt (*Bordeienii — Veremlakók*); az erdőbe fáért menő parasztot ott helyben agyonverik egy vasdoronggal (*Hoful — A tolvaj*); a városban dolgozó parasztot a pap mindenéből kifosztja, még a feleségét is elveszi (*Ion Ursu*); egy bojárt, aki megverte szolgáját, a szolga fenyegető hallgatása győtri (*Sluga — A szolga*); Anişa, akit akarata ellenére hozzáadtak egy gazdag öregemberhez, fejszével széthasítja férje fejét, és a szeretőjéhez menekül (*O istorie de demult — Régi történet*); egy bojár megbecsteleníti az egyik paraszt lányát — a paraszt hajtója volt a vadászaton —, és amikor az apa tiltakozik, megöli őt (*Păcat boieresc — A bojár bűne*); a lány és a vő szegyenlik az anya szegény származását (*Facere de bine — Jótétemények*); a felesége miatt sanyargatott parasztból betyár lesz, és bosszút áll (*Judeţ al sarmănilor — Szegények ítélete*); két ember a föld miatt acsarkodik, majdnem megölik egymást (*Duşmanii — Ellenségek*); Petrea Străinul Móricz „peregrinusához” hasonlít, akit a felesége is elfelejt (*Petrea Străinul*); a bojár, akinek van egy fia egy parasztasszonytól, már-már elismeri fiát, de aztán meggondolja magát, akárcsak Móricz Szászsin *selyem keszkenő* című novellájában (*Doi feciori — Két fiú*).

Ezek között legalább három olyan novella van, amely meglepően hasonlít mind tárgyát, mind témáját tekintve Móricz Zsigmond írásához. A *Moş Simion* (Simion bácsi) című karcolat nyil-

vánvaló hasonlóságot mutat felfogásmódjában és szerkezetében is a *Bent a kupéban* című Móricz-novellával: két öreg emlékeire épül, akik valaha szerették egymást, de az élet elválasztotta őket. Hasonlóképpen rokonítható a *Régi történet* és az *Egi madár*, a fiatal és szép parasztlány meg a magatehetetlen gazdag öregember története, illetve a lányok menekülése ebből a helyzetből, környezetből; Sadoveanu hősnője nem tétovázik fejszével megölni zsarnokát, míg Panni követi Miskát a nagyvilágba, nyiltan szembezállva a falu erkölcsével. Más esetekben az egyszerű lelkek egyetlen menekülése a halál.

Külön fejezetet képez a két író műveiben a kapitalizálódó vidéki város ábrázolása. A kistisztviselők nyomorúságos léte, a kiválóságok nagyképp igyekezete olyannak tűnni, mintha egy kis Párizsban, miniatűr fővárosban élneek, a társadalmi-politikai és érzelmi drámák, a hölgyek lelkeiben dúló vagy kirobbanó szenvedélyek, a kis hétköznapi tragédiák sora az író figyelmes és romlatlan tekintete elé kerülnek, aki hozzá van szokva a fényváltakozásokhoz. Mindkét író mesterien jellemzi a vidéki kulturális közeg nyomasztó légkörét, az álnok foglalatosságokat, a pletykát, a kártyapartikat, a jótékony célú összejöveteleket, mulatozásokat, végtelen ivászatokat, az apró flörtöket, a sületlen társalgásokat és a megvalósíthatatlan álmokat stb. A pénzre és hatalomra vágyó, hirtelen meggazdagodott réteg ütközik össze a régi gazdagokkal, akiket az adósság és anakronisztikus szenvedélyeik nyomasztanak. Móricz műveiben a társadalmi közeg átfogóbb, a társadalmi elemzés mélyebb, érzékletesebben ábrázolja a részleteket és nagyobb súlyt fektet a tipológiára. Sadoveanu költőibb, inkább az atmoszférát emeli ki, a női lélek érzékenységét, a rejtett kitöréseket, az előre nem látható árnyalatokat. Elsősorban a benyomások megragadására törekszik, a nevetségesség és a félelem, a zavartság és a lankadság kifejezésére. A test ernyedsége a lélek elernyedését hozza magával, a pusztulás és az elparlagiasodás furcsa érzetéhez vezet. Az egyhangúság nála végtelen, már-már üvöltő, s néha Bacovia-hangulatú beteges méreteket ölt, szemben Móricz műveivel, melyekben a vidék még érzelmes tespedtségében és hosszú bódulatában is aktívabb. Ilyen értelemben érdemes összehasonlítani *Az isten háta mögött*, a *Rokonok*, *A fáklya* című Móricz-regényeket Sadoveanu néhány művével (*Locul unde nu s-a întâmplat nimic — Külvárosi csendélet*, *Apa morţilor — Délibáb*, *Floare ofilită — Hervadt virág*, *Inseamnăre lui Neculai Manea — Neculai Manea feljegyzé-*

sci, *Cazul Eugeniței Costea* — Eugenița Costea esete, *Balta liniștii* — Csöndes tö stb.). A *Külvárosi csendélet* és *Az isten háta mögött* meghatározó elemei például azonosak, hőseik egyformán képtelenek elviselni öreg és tehetetlen férjeik mellett az életet. Möricz regényszerkezete valamivel árnyaltabb, a lélektani ábrázolás is mozgalmasabb. Az *isten háta mögött* rendkívül egyszerű, komor hangulatú mű, kevés eszközzel egyszerre több dráma kibontakozását ábrázolja. Sadoveanu regényében nagyobb szerephez jutnak az emlékek.

Sadoveanunak és Möricznek számos olyan regénye van, amely hasonló írói sorsra vezethető vissza. A *fáklya* fiatal pap hőse, Miklós, betegesen vonzódik a halálhoz; az a Dosztojevskijre emlékeztető mód; ahogyan átéli Margit, a fiatal tanítónő iránti szerelmét, bizonyos fokig emlékeztet a *Déliházból* Maria Stavru lemondására, aki képtelen fékezni a szerelmet. Fiatalon férjhez megy egy idős ezredeshez, eltávolítja férjét, mert megjelenik körülötte egy másik férfi, Iorgu Voinea, aki mellett megpróbál szabadulni „a magány temetőjéből”. Az új házasság nem hozza meg a várt lelki kielégülést, ezt csak a halálban találja meg: „S ahogyan ott állt az ablaknál egyedül, elgondolkozva, Maria nem tudott rájönni, mi okozza azt a megnevezhetetlen keserűséget, mely egész lelkét eltölti. Mintha méreg hatolt volna a lelkébe cseppenként, s most kezdené égetni, márn. [...] Tragikus kétely hasított belé, s ebben a villanásban mintha szakadék szélén találta volna magát, ahonnan, mint egy rémálomban, nem tudott eltávolodni.” Itt hiányzik a *fáklya*-beli, halál előtti jegyváltás jelene, megtalálható viszont a *Paștele Blajinilor* (Jámborok húsvétja) című Sadoveanu-műben, ahol egy fiatal lány virraszt lelőtt völegénye mellett, s úgy érzi, hogy a halálban egybekeltek.

Mind Sadoveanunál, mind Möricznél valóban feltűnő a halál nyomasztó érzete. Számtalan hősök végzetes sorsú, tragikus körülmények között halnak meg, nem tudván legyőzni az élet kemény törvényeinek kimérettenséget, durva szoritását. Ezt látjuk *Az isten háta mögött*, a *Rokonok*, a *fáklya*, az *Úri muri* című Möricz-regényekben, melyekben szinte mindegyik főhős önmaga vet véget életének. Nem vonjuk le ebből azt az elhamarkodott következtetést, hogy mindkét író visszavonhatatlanul pesszimista, hogy a Thanatos, a poklot, az emberben élő átvizstikus és felelőtlen erőket dicsőítik. Semmi sem áll távolabb tőlük, mint ez, hiszen Möricz is, Sadoveanu is örülten, fektelenül szereti az életet. Regényeik mozgalmasak, színesek, tele van-

nak azzal a határtalan vágygal, hogy részesei legyenek az emberi természet titkainak és csodáinak. Möricz Zsigmond pusztai hősei és Sadoveanu erdei emberei szabadon akarnak élni, mint az ég madarai, a civilizáció és a törvények korlátaitól mentesen, kedvük szerint akarják kielégíteni vágyaikat, szeszélyeiket, s méltósággal szeretnék viselni fájdalmaikat. Nem olvastam fektelenebb védőbeszédet az élet végtelen varázsai mellett, mint Möricz *Úri muri*-jában, ahol az emberek szabadulni próbálnak napi bajaiktól és gondjaiktól, menekülnék a hétköznapi valóságtól. Möricz festői leírásai a természetről alkotott organikus primitív felfogást jelzik, egy földi éden érzetét, egy egészen sajátos, jellegzetesen magyar világot. Hasonló jelenséggel találkozunk Sadoveanu műveiben is, aki hőseit a jótékony természet közepébe helyezi: emberei valóságos ozmózisban élnek a természettel, már-már egygé válnak vele, amely már nemcsak erdő, hanem az események hőse is (*In pădurea Petrișorului* — Petrișor erdejében, *Tara dincolo de negură* — Felhőn túli ország, *Nopțile de Sinziene* — Sinzianák éjszakai). Mindkét író ellenállhatatlanul vonzódik a jellemalakulás ábrázolásához; műveikből a serdülők lélektanát bemutató egész ciklust mutathatunk ki. A „Bildungsroman”, az alakulás naplójának az elve jelenik meg a *Légy jó mindhalálig* című Möricz-regényben, Sadoveanunál pedig művei egész sorában (*Demonul tineretii* — Az ifjúság démona, *Nada florilor* — Virágöböl, *Anii de uce-nicie* — Inasévek stb.), melyek még a fejezetcímek technikájában is hasonlítanak egymásra (az illető fejezet tartalmát hosszú kivonatban vetítik előre).

Möricz általában a cselekmény folyamatosságára fekteti a hangsúlyt, míg Sadoveanu inkább a tájra figyel, az emberi lélekre. Möricz stílusa szikárabb, tömörebb, a Sadoveanué költőibb, de egyikük sem téveszt szem elől a környezet pontos körülírását. Mindketten hajlamosak a zaklatott lelkiállapotok, családi drámák érzékelésére, a mellbevágó megoldásokra. Egészében véve mennyire hasonlít az *Úri muri* a *Jött egy malom a Szereten* című Sadoveanu-regényre, ahol Filiatti bojár körülbelül ugyanazokkal a gondokkal küzd, mint Szakhmáry Zoltán, s ugyanazon szenvedélyek áldozatai mindketten. Mennyire rokon az *Úri muri* varjúvadászatának jelene Sadoveanu deliai vadkacsavadászatának elbeszéléseivel. A mulatózások, nagy lakomák, a jellegzetes ételek leírásában ugyancsak rokonok. Möricz hősei az *Úri muri*-ban bírálják más népek konyhaművészetét, és dicsérik a magyar konyhát. Így természetesen Sadoveanu hősei is a maguk gaszt-

ronómiai hagyományaival; elképesztik vendégeiket az ételek bőségével és művészi feltalálásával (*Zodia Cancerului* — A Rák jegyében). Móricznál például nagyúri lakomát nézünk végig, mely a legigényesebb párizsi szalonok igényeit is kielégitené: leves, velő piritós kenyérral, marhahús ribizlimártással, pörkölt-hús tökkáposztával, sertéspörkölt zöldbabbal, kacsaült befőttel, ludaskása libamájjal, paprikás csirke, rántott harcsa, juhtúrós galuska, friss cseresznye, fekete kávé (*Ebéd*), s mindez az illatok, a látvány élvezetének leírásával társul — akárcsak Sadoveanu elbeszélőművészetében.

A két író egyformán vonzza a történelem. Sadoveanu történelmi regényei (*Șoimii* — Sölymök, *Neamul Șoimăreștilor* — A Șoimaru nemzetség, *Frații Jderi* — Nyestfiak, *Zodia Cancerului* — A Rák jegyében) számos ponton találko-

nak a *Rózsa Sándor a lovát ugratja*, *Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét* című Móricz-regényekkel vagy az *Erdély-trilógiával*. Ezeket a könyveket magas rangú történelmi alakok, a nép fiai, vásárosok, iparosok, parasztok népesítik be, s mindkét írónál a népre támaszkodás eszméje határozza meg a regényciklusokat. A betyárok, ezek a szabad, maguknak törvényt szabó, népből jött emberek sehol sem találtak olyan elismerésre, olyan dicsőítésre, mint e két író regényeiben — mert ők testesítették meg a társadalmi és nemzeti szabadság eszméjét a két nép történetének egy adott pillanatában. Ebből a viharos, büszke és érzelmekben gazdag világból ihletődött a Móricz, illetve Sadoveanu legjobb művei közé tartozó két epikus mű, *A balta* és a *Barbárok*, amelyek filozófiai és társadalomlélektani mélységükben szembenően hasonlítanak.

K. E. fordítása

Mircea Popa

„dúdolván minden bajra oldó dallamot”

1. Mintha számvetést végezne Páll Lajos, úgy nyitja a második verseskötetét.* Nyilván, a számvetés jogosságát senki sem kérdőjelezheti meg. A költői teljesítménynek, habár csak a második kötetét vehettük kézbe, az átélteknek a gazdagsága, mélysége és intenzitása, úgy tűnik, feljogosítja a költőt az őszinte számvetésre:

*Meglelted hát, hol bevárd öregséged,
a kertet, házat, az utat, a szemközti
völgyet.
(Meglelted)*

Emeli a költő erkölcsi tartásának értékét, hogy — s ez a költemény további részéből derül ki — az idilli nyugalom, a magával és a világgal való megelégedettség választása távol áll szerzője szándékától — akárcsak a még környezetlenebb József Attila-i végső számvetéstől. Vö. „Íme, hát megleltem hazámat, / a földet, ahol nevemet / hibátlanul írják fölébem, / ha eltemet, ki eltemet.”

Apró, hétköznapi mozzanatok érzékel-tetik-szemléltetik a tárgyak csöndes bomlását-elmúlását („pattan az abrons, percen a máz”), majd egy következő rész, a kozmikus felé tágyúva a szemhatárt, az úri hidegről és magányról alkot szép komplex költői képet („remegő csilla-

gokra tördeli jegét az ég”), mintegy igazolandó a költői Én nyugtalan lelkiállapotát („nehéz lefeküdni”), az élet által föltett kérdésekre választ nem találó egyén komor szemléletét:

*Gerendákat méri a szem — szépen
kellene élni —,
nincs felelet, csak a fényképek nézik
az arcod.
(Uo.)*

Másutt fogalmi pontossággal közli a fentivel összefüggő gondolatot, hogy ti. csak az önidentitás tudatával rendelkező egyén ítélheti meg helyesen a világ dolgait (*Föl az álmokkal*); az, amely már nem vállalja oly egyértelmű igennel a katasztrófák utáni, békésnek mutatókozó helyzetét, hiszen felejteti nem tud — s nem is akar! — a felnőtt. Esetleg kiheverheti a bajt — mondja az *Árvíz után* példázatával Páll Lajos.

2. Az eső, a zápor az élő életnek az indexikus jele a mindennapi nyelvhasználatban is. A *Szárazság* című költeményben szintén ezt jelöli egyértelműen. Az eső távolléte, illetve multban-létezésé pedig („felhő-bivalyok dübörögtek az erdő felől”) az élet hiányára utal. Egy jól meghatározható helyzetet rögzít, illetve terem újra a vers; befejező részében a tárgyias leíró jellegű első résszel összhangban a költő e helyzettel szembeni „pörölés” imperatívuszát hirdeti meg személytelen nyelvi formában:

* Páll Lajos: Köves földek. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980.

Nem maradt más; pörölni, pörölni a földdel, a fűvel,
a fával —

Ugyancsak az indulat, az erős érzelmek visszafogottságára vall, hogy a reményre való hivatkozást is a következőképpen fogalmazza meg:

mit nem tehet az emberi kéz,
hadd próbálja a bölcs —
reménységgel.

Mintegy csattanónak szánta csupán a reményt, holott többet vártunk volna — költőileg hitelesebben megfogalmazott állásfoglalást.

Eszmeiség szempontjából ezzel a verssel rokonítható a *Köves földek*, de ebben a személyes jelleg és az elégikus hangnem uralkodik:

Dideregj, boldogság, nyár végére járunk,
dárda-kemény a kaszálatlan gaz,
s már indítja vándorló seregeit
fölhagyott földjeink ellen!

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a költemény művészi szempontból több helyütt kifogásolható: zavarosság tapasztalható benne, akárcsak a már idézett *Meglelted* című versben.

3. A kötet verseinek többsége az életnek egy-egy képét-mozzanatát ragadja ki, az extenzitásra való törekvés kifejezéseként; és a dalnak, a versnek a megnevező-mágikus funkcióját követi, különböző hangulatokat keltve és indulatokat csiholva a befogadóban. Mintha a dal is — egyik szép hasonlatával élve — nem látott csodamadárként járna, „dúdolván minden bajra oldó dallamot”. (Kerülj el.)

Ennek ellenére, állapítja meg joggal Mózes Attila, megvan Páll Lajosban a kellő mértéktartás, „amelynek birtokában a költő tudja, mennyit kell megmutatnia belső és környező világából ahhoz, hogy az olvasó ne fáradjon belé a mindennapi látvány millió fölösleges

részletének szemlélésébe, hanem a lényegre összpontosíthasson.” (Utunk, 1980. 47.)

Kedveli Páll Lajos az életképszerű, éles tájelemekből és emlékkockákból épült verseket; olyanokat alkot, amelyek úgymond önmagukért szépek: *Pattogó, Július, Korai tél, Gyöngyöm asszony*.

A helyzetdal virtuóz megvalósítása az *Ígéretre* című költemény. Népdalokra jellemző egyszerűség és tömörség, a verselemek következetes és ökonomikus alkalmazása, feltartóztatatlannul ívelő gondolatvezetés jellemző a versre. A lángban álló csárda képétől ível a vers gondolatmenete az éjszaka poklára való utalásig, és ezzel párhuzamosan a kilátástalanság érzését is sugallja:

ég az este, pokol az éj,
dideregsz a más tűzénél,
látod, hová kerültél!

Egy lelkiállapot rajza is tehát a költemény.

A *Dal* című versre ugyancsak egyszerűség és nagyfokú tömörség jellemző, és a lírai Én hasonló helyzetére utal, akárcsak az előbbi költemény.

4. Maradandó, művészi szempontból tökéletesen megformált költeménye a *Fényimádók* (1970-es első kötetének címadó verse). Az életből vett példázat oly tökéletesen kidolgozott, hogy hatása a befogadóban rendkívüli — egy pillanatra a mindennapok világa fölé emeli az olvasót. Azt igazolja, hogy valóban lehetséges az életből vett konkrét-minden-napi elemekből — úgymond közérthe-tően — messze sugárzó, öntörvényű versvilágot teremteni, amely éppen konkrét jellege révén válik örökkévalóvá.

Akkor tehát, amikor több versét fenn-tartásokkal fogadjuk, nem teszünk mást, mint hogy az épp Páll Lajos által megvalósított költői teljesítmény egyik legje-lentősebb darabját tekintjük mércének, és követeljük e magas művészi érték-nek állandó jelenlétét költészetében-költészetünkben.

Borcsa János

Városszerű könyv a városról

„A város problémáit értő, érző, Nyugat-Európában élő magyar értelmiségi” — a szintagma összetevőit figyelmesen követve senki sem gondolhatja, hogy a fogalom túl sokakra illene rá, még kevésbé azt, hogy ezek, országaik specializált szerveinek, intézményeinek keretei-

ből kilépve, csupán nemzetiségük alapján összeszerveződve, eredeti módon legyenek képesek hozzájárulni a ma már oly gazdag irodalommal és gyakorlati eredményekkel büszkélkedő egyetemes urbanisztikához és városszociológiához. És mégis így történt az egy magyar szabad-

egyetem rendezte, *Ember és város* — Az urbanizáció mai kérdései elnevezésű akadémiai napokon, 1977. május 14—22. között az NSZK-beli Siedelsbrunnban. Az ott elhangzott előadásokat — egy részüket bővített formában — gyűjti egybe az az ugyancsak *Ember és város* címet viselő, művészi kiállítású kötet, amely nemrég jelent meg Szépfalusi István szerkesztésében és az említett intézmény kiadásában.

A találkozon és a kötet kiadásában kulcsszerepet betöltő Pátkai Ervin párizsi szobrászművész — azáltal, hogy beszervezte néhány francia munkatársát, akikkel együtt dolgozott a franciaországi új városok tervezésében — valamelyest lazított az idézett fogalomban foglalt leszűkítésen, de az azért így is nyomot hagyott: a kötet sem a város témakörét a maga teljességében átfogó, befejezett egészé nem válhatott (amin azonban a szakma egyébként is világosra van már), sem valamely részproblémát több oldalról megvilágító, azt kimerítő, specializált munkává. A témák közötti összefüggés első látásra laza, de épp ez válik a könyv egyik érdekességévé: a később mégis felderített kapcsolatok bizonyítják, hogy a városi életnek ezek a vetületei is szoros összefüggésben állnak egymással, hogy ez is az egyik létező összefüggérendszer, amiből rögtön következik, hogy még számos, ehhez hasonló összefüggérendszer tárható fel, amelyek mind részei a még fel nem térképezett egésznek, ennek a gigászi szövevénynek, melyet — minthogy a társadalom mindinkább városokat jelent — az emberiség létmozgásával azonosíthatunk.

Az összes tanulmányokon végigvonuló alapmotívum a városiasodás, a városok, általában a városi környezet kiterjedése, egyeduralgódóvá válása a teljes emberi világban, amelynek eredménye a Föld mint város.

A nyelvész az egyre inkább közösség formálódó nyelvről, az irodalmár a városba tömörült egyének közös lelkivilágának az irodalomban való tükrözéséről beszél, a város tervezők nagy tömegek számára készülő közösségi terek, szobrok alkotásáról számolnak be. E tanulmányok eleve nem foglalkoznak alternatívákkal vagy a nem városi környezet statikus vizsgálatával — ez utóbbi szerepel ugyan a kötetben, de csak mint leendő városok „nyersanyaga”. A város tehát eleve elfogadott mint az emberiség uralkodó és a jövőben egyetlen létformája; a szerzők ezért ennek problémáival, legkülönbözőbb (építészeti, környezeti, képzőművészeti, irodalmi, nyelvészeti, politikai) vetületeit vizsgálják behatóan, realista módon, s ha nem is közvetlen meg-

oldásokat keresve, de azok számára tisztázta az összefüggéseket.

A városiasodással, a városi régiók terjeszkedésével egyidőben a környezet és a társadalom egyre áttekinthetlenebbé válik. A város „lakóinak tevékenysége különböző természetű, de egymást kiegészíti és biztosítja a közösség fennmaradását és fejlődését”, a különböző tevékenységek összefüggései azonban egyre bonyolultabbak, a közösség fejlődésére gyakorolt hatásuk egyre átláthatatlanabb — másként, mint az egyszerűbb közösségekben, a falvakban, „ahol az egyén átlátja, érti embertársainak tevékenységét, és azt is megérti, mit miért kell közös teherviseléssel a közösség részére elvégeznie” — állapítja meg tanulmányában Kovács Andor. „Az utóbbi évtizedekben a nem-város települések funkciója kibővült és egymástól teljesen eltérő formát vett fel. Az egyik nagyszámú települési jelenség a szezon jellegű nyaralóhelységek sok-sok száza, amelyekben a pár hétre ott-tartózkodó szazak- és ezreknek majd semmi kapcsolata sincs a település közösségéhez. Hasonló a helyzet a nagyvárosok peremén található ún. »alvók« településeinél is, akik másutt dolgoznak, és csak aludni járnak a telepre. Ezek a települések nem falvak, de nem is városok, mert egész más a feladatuk és közösségi életük”, annyira, hogy lényegüket elnevezésük sem fejezi ki pontosan.

Ezekben a településképződményekben sajátos, a régiektől eltérő, de igazából még csak most — a Város-Földet teljesen behálózó kommunikációs rendszerek kiépülésével együtt — körvonalazódó civilizáció jelenik meg. Minden egyre közelebb: városok, utcák, intézmények, nyelv, kultúra. Új művészeti ágak jelennek meg, amelyek nem létezhetnének a városok nélkül, mert éppen a nagy tömegeket koncentrálnó képződmények hozták létre őket, közösségi művészetek, melyeket a tömegek termelnek ki életükkel és vágyaikkal, s amelyek mint fogyasztókhoz, szintén a tömegekhez jutnak vissza: azokhoz, akiknek — távlatban — alkotóként is szerepet kellene vállalniuk. Ez utóbbi lehetőségre (és nemcsak a példaként szereplő városépítész-szobrászat területén fennállóra) hívja fel a figyelmet Sabine Fachard, aki beszámol többek közt azokról a kísérletekről, amelyek során egy új városrész kialakításába bevonták az érdekelt lakosságot is: „a kísérletek megmutatták, hogy a lakók eleinte ellenségesen állnak szemben a művészek közreműködésével. De ha lehetőséget adnak arra, hogy megismerjék a művészek elképzeléseit, ha módot nyújtanak nekik is a közreműködésre és a tervezésre, és a tervezés során

nya áttér a szellem területére: a „város”-ról az „ember”-re, és továbbhalad ebben az irányban a *Vers, regény, film a huszadik században* cíművel (a kettő közé ékelve, hozzájuk kapcsolva találjuk Szente Imre írását a város nyelvéről). Következik város és vallás kapcsolata Bárczay Gyula tanulmányában, majd város és politikáé a Szelényi Ivánéban. És zárja a sort Cs. Szabó László csodálatos befejező írása a gyermekkor és ifjúság városáról, Kolozsvárról.

Ezt az áramlást három ízben szakítják meg a francia új városokról szóló tervezői beszámolókat Sabine Fachard, Jacques Villey és Pátka Ervin tollából.

A jellemzett szerkezet tulajdonképpen

azáltal nyújt esztétikai-intellektuális élményt, hogy — akárcsak a város — első látásra nem mutat semmiféle rendszert, és az csupán figyelmes vizsgálattal hámozható ki. Érdekes ennek a következménye: a könyv olvasása éppen olyan érzetet kelt, mint maga a város, ugyanazt a nyugtalanságot váltja ki, ami ismeretlen nagyvárosban lepi meg az embert; azt a nyugtalanságot, ami a rendszer meglétének tudata vagy inkább sejtése s a felderítésének (átmeneti) lehetetlensége közötti feszültségből ered. Ha ez a felépítés szándékos (márpedig minden jel erre vall), a könyv a tartalom és forma ritkán látható csodálatos egységét valósítja meg.

Létay László

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

IRODALOM I—II.

Az általánosságában jellegtelen antológiacím mit sem mond — nevek nélkül. Am tegyük hozzá a szerzőkét — Ritoók Zsigmond, Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, illetve Bojtár Endre, Horváth Iván, Szörényi László, Zemplényi Ferenc (Szegedy-Maszákkal és Veres Andrással együtt ők jegyzik a második kötetet) —, és mindjárt változik a kép.

E sok szerző — tudományos kutatók valamennyien — egy pedagógiai, módszertani, irodalomtörténeti és esztétikai vállalkozás igényességét sejteti: a gimnáziumok I. és II. osztálya számára készült kísérleti irodalmi tankönyv korszerű irodalomszemlélet, műveltségfelfogás kifejezésekként nem bizonyos tananyag megtanítására helyezi a hangsúlyt, hanem az irodalom, régmúlt korok és a jelen irodalmának megértésére, megszeretetésére. Noha gondoljuk van a gimnazisták (lehetőleg nem iskolás) gondolkoztatására, mozgósítására is (az egyes fejezeteken belül, a szövegben találunk például kérdéseket, a fejezetek végén pedig feladatokat), a szerzők magasra állítják a mércét — ami nyilvánvalóan magával hozza a gyakorló pedagógusok sirámain. (Persze, tanára válogatja...) Ugyanakkor a kialakult értékhierarchiához, a megszokott irodalomtörténeti beosztáshoz, tárgyalásmódhoz ragaszkodó szakemberek is kárhoztatják a három, illetve hat szerző újítását. A teljesítmény azonban, túl mindenfajta gáncsoskodáson, a középiskolai irodalomoktatás és a holt napi felnőtt irodalomszemlélet változásában jelentős lépés lehet — ha nem bizonyulnak erősebbnek a gáncsvetők a józan bírálóknál.

Különösen az első könyv irodalomelméleti bevezetése jelzi a lehetséges és szükséges szemléletváltást. Művészet és valóság viszonyának érzékeltetésére három elbeszélés összehasonlító elemzését adja (Babel: *A levél*, Csehov: *A csinovnyik halála*, Gogol: *Az orr*), és logikusan, világosan vonja le a következtetést: „A művész másképpen látja a valóságot, mint mi, olyan összefüggéseket fedezhet fel benne, an elyekre talán sohasem gondoltunk. A művészet befogadása meg is követeli, hogy elszakadjunk beidegzett szemléletünkötől, és hozzá kell szoknunk ahhoz a gondolathoz, hogy a dolgok talán nem olyanok, mint amilyenek mi látjuk, hanem olyanok, amilyenek a műalkotás láttatja, ahogy a művészet újraterelemi számunkra.” A gyakorlatban — még az irodalmi élet gyakorlatában is — igen fontos figyelemzés ez. És abban is van újszerű, gyakorlati szempont, ahogy ez a tankönyvfejezet a művészi visszatükrözést József Attila szavaival tanítja: „A művészi cselekedet, nevezzük ihletnek, először is két részre osztja a valóságot, azáltal, hogy kiválasztja azt a részt, ama valóságélemeket, amelyekből művét majd

megalkotja... Az ihlet tehát megragad bizonyos valóságselejteket, a többiek és szemléletünk közé helyezi, s eltakarja a valóság egyéb részét, mint a telihold a napot napfogyatkozáskor. Azaz szemléletileg teljes valóságnivóvá növeli a kiválasztott valóságselejteket." Az értékszerkezet magyarázata már korántsem ilyen áttekinthető, maga a fogalom is bonyolultabb, mindenesetre jó, hogy már itt találkozunk az ifjú olvasó azzal, amit előző nemzedékekhez tartozók deres fejjel próbáltak, próbálnak megközelíteni.

A költészet hatalmát a szerzők a *Kalevalától* egy közelmúltbeli Örkeny-interjúig követik nyomon, aminek az a nagy előnye, varázsa, hogy nem választja szét a „tananyagot” és az élő irodalmat, napjaink irodalmi valóságát. Egyébként mindkét kötet, immár az irodalomtörténeti-stilustörténeti korszakoláshoz igazodva (a középkor irodalma, reneszánsz, felvilágosodás, romantika, illetve reformkor, az önkényuralomtól a kiegyezésig) az egyetemes művelődéstörténetbe ágyazza a magyar irodalmi jelenségeket, a nagy életműveket, és — fejezetenként, illetve fejezetszerzőnként némi egyéni eltéréssel — az irodalomelmélet, a modern irodalomtörténet eredményeit hasznosítva elemzi az egyes műalkotásokat. Egy képzőművészeti, pontosabban képi-reprodukciós példával érzékeltetve a többé-kevésbé megvalósuló szándékot: *Az ember tragédiáját* bemutató fejezetet egymás mellett két illusztráció kíséri, az egyiknek Zichy Mihály, a másiknak Kondor Béla a szerzője. (*Tankönyvkiadó, Bp., 1979—1980.*)

K. L.

ÓDOR LÁSZLÓ: BALÁZS BESZÉLNI TANUL

Jegyzetek a nyelv születéséről — így minősíti könyvét szerényen a szerző, aki két gyermeke ágya fölél hajolva — miközben mesélt és énekelt nekik — azt akarta tetten érni, kifürkészni, hogyan születik a nyelv, a beszéd, amelynek fejlődése elválaszthatatlan egységet alkot a gondolkodásával, hiszen „a nyelvi születés az emberré válás modellje”. Hogyan jut el a gyermek „a hangok nemzetközi ősegyvegéből” a nemzeti nyelvig, az artikulációs bázis kialakulásától a szóig és a mondatig, a mondattól a mondatfűzésig.

A vizsgálódást még érdekesebbé tette az, hogy nagyobbik fia, Balázs két éves, kisebbik, Bálint négyhónapos volt, amikor a család Berlinbe költözött. Páratlan lehetőség kínálkozott ilyenformán a születő kétnyelvűség tanulmányozására, valamint arra, „hogyan tanuljuk gyermekként az alig megfogant anyanyelv társául az idegen nyelvet, s hogyan tanulunk egyáltalán nyelvet, kisgyermekként s később, tudatos nyelvtanulási folyamatban”.

A kétnyelvűség feltételei között hatalmas feladat hárul az anyanyelvre, amely „megtartja a gondolkodás lehető legmagasabb képességében” az embert: *nem ereszt el*. Hogy Kosztolányi párba állított két szava: *nyelv* és *lélek* mennyire összetartozik, Berlinben döbönt rá igazán a szerző, s aprólékos megfigyelései során nemcsak a gyermekei beszédfejlődését figyelő szülő kíváncsisága hajtja, hanem közben a nyelvoktató, a fordító szakember is ott munkál érdeklődésében. Az értelmi és érzelmi tényezők szerencsés összejátszásának, együttes jelenlétének köszönhetően a könyv tárgyilagos, szavahihető és meggyőző, arról nem is beszélve, hogy saját ez irányú tapasztalatainkkal szembeesítve még igazabbnak érezzük állításait. Az azonosságok és eltérések megvilágosodnak, s értelmet kapnak az eddig talán csak érzett-sejtett dolgok is.

A kétnyelvűséghez vezető úton — fejtegeti a szerző — „hallatlanul nagy szükség van az erős, hajszaágyókereivel a csecsemőkorig visszanyúló, érzett és ápolat, tehát tudott nyelvre”; a reális két- vagy többnyelvűségnek is a biztos anyanyelvi tudás a feltétele: legyen biztos part, ahova kötni lehet a második nyelvet. A nyelvi szempontból legszomorúbb emberi állapot — valljuk együtt a szerzővel — a silány kétnyelvűség. A nyelvek *közöttiséget* a tudat megrekedt állapotának tekinthetjük.

Anyanyelvén látszólag öntudatlanul beszél az ember, gondtalanul. Ha művelt, nyelvében őrizi a múltat: régi fogalmak, szólások összefüggéseit, ugyanakkor lépést tart a nyelv mai fejlődésével, nyitott szemmel jár a világban, s igyekszik megérteni, fejlődését nyelvilag is rögzíteni — a jövő számára. Mert a jövőnek mi leszünk a múlt — a folytonosság mirajtunk múlik. S minthogy a nyelv változik, az idegen nyelvet tanuló ember szemlélete is mozgó, változó, rugalmas kell hogy legyen: „Az igazi nyelvtanulás egy életre szóló kaland, kirándulás idegen nyelvi-gondolati-lelki viszonylatok közé [...], le kell ereszkedni a mélyeibe.”

Minden nyelvnek külön világképe van, szemléletük is eltér egymástól. Ezt megtanulni nagyon nehéz úgy, hogy egyik nyelv se tépjen a másik húsába, hogy a

két nyelv eltérő szemlélete ne bizonytalanítsa el a logikai biztonságot, talán a pszichikumot is... Elkerülhető mindez? El, ha az egyik nyelven „az anyanyelv kényelmes foteleiből” beszélünk, a nyelv ösztönös működtetésével meregetjük fel „agysejtjeink mélyéből a gondolatainkhoz a szót”. Kérdések, kételyek így is maradnak. Megfér-e a két nyelv a maga külön szemléletével, világképével egy agy rendszerében? Lehet-e sérüléstelenül élni „két nyelv teljesen megélt, átélt, magába szívott szemléletével”? A két nyelv különböző szemlélete nem bizonytalanítja-e el a logikai biztonságot? Nem jár lelki sérüléssel? Egyértelmű választ e kérdésekre nem kap az olvasó, mert a nagy kísérlet a hazautazással véget ért. (*Minerva Könyvkiadó. Bp., 1980.*)

Sz. I.

LAWRENCE DAVID KUSCHE: A BERMUDA-HÁROMSZÖG REJTÉLYE — MEGFEJTVE

A Bermuda-háromszögben történt közismert repülő- és hajóeltűnések gyakran visszatérő témái a szenzációhajhász sajtónak. Az ilyen típusú könyvek, cikkek kisebb-nagyobb tudományos alappal próbálták megmagyarázni a háromszögbeli katasztrófákat.

Lawrence David Kusche, az Arizonai Állami Egyetem könyvtárának dolgozója türelmes és módszeres kutatást végzett: korabeli újságokban, biztosítói kimutatásokban, meteorológiai jelentésekben, hajózási évkönyvekben, jegyzőkönyvekben keresve ellentmondást a megtörtént események és a kiszínesedett, átalakult mendemondák között.

Könyve első részében ismerteti a „Legendá”-t, a Bermuda-háromszöghöz fűződő történetek összességét, amelyek egészen a XV. századig, Kolumbusz Kristóf utazásáig nyúlnak vissza. Ettől kezdve a térségről (a Sargasso-tengernek Florida, Bermuda és Puerto Rico által határolt része) szóló rémtörténetek szájról szájra terjedtek, ferdültek; feledésbe merültek, majd újraéledtek. A továbbiakban Kusche a Legendában előforduló valamennyi esetet felgöngyölíti. Az évek, évszázadok távolából megpróbálja felderíteni a szerencsétlenségek legvalószínűbb okait, vagy a Legendá bűvös torzításait. Precíz nyomozása eredményeképpen kiderül, hogy a térségben történt szerencsétlenségek nem is olyan rejtelmesek, megmagyarázhatatlanok. Kusche az esetek nagy többségére talált logikus, elfogadható magyarázatot.

A könyv utószavában dr. Székely András kiegészíti a szerző dokumentációs nyomozásait bizonyos természeti, gazdasági, politikai jelenségekkel, amelyek magyarázatot adnak a Legendá kialakulására. Eszerint a Bermuda-háromszög térségében az időjárás gyakran és hirtelen változik, a hurrikánok rendszeresen előfordulnak. Az óceánkutatók szerint számolni kell az ún. óceáni örvényekkel, a Golf-áramlat gyors sodrásával is. Nem szabad megfeledkeznünk a térség turisztikai jelentőségéről és a vele járó nagy utasforgalomról sem. A Bermuda-háromszög ugyanakkor jelentős katonai légi és hajózási kiképző zóna, igen fontos vízi és légi utak vezetnek erre.

Mindent egybevetve: a képzetben felgyülemlett aktacsomóra nyugodt szívvel ráüthetjük a könyv címlapján is látható „Megfejtve” pecsétet. (*Zrinyi Katonai Kiadó. Bp., 1979.*)

Sz. L.

Kozma István: Falítal